

ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE “İSTEK KİPİ” ÜZERİNE

Gürer GÜLSEVİN*

KONU : “Dilek-İstek Kipleri” denen çekimlerin, Eski Türkiye Türkçesindeki (=ETTk.) durumu, (kullanılan ekler ve sınıflandırılması.)

SORU / SORUN : Fiil çekiminde kullanılan eklerin fonksiyonlarını tespit etmek, hatta bazan bu fonksiyonları birbirinden ayırt edebilmek oldukça güçtür. Özellikle vurgu ve tonlama, bazı eklerle fonksiyon yüklemde son derece etkili olur. Özellikle ETTk. gibi sadece yazılı metinleri ile takip edebildiğimiz bir dönemdeki fiil çekimi eklerinin fonksiyonlarını belirlemek, vurgu ve tonlamadan yararlanılmadığı için, oldukça güçtür.

Bu dönemin fiil zaman ve kipleri, fonksiyonları bakımından gereği kadar incelenebilmiş değildir. Daha ziyade, gramerlerde, eklerin şekilleri ve genel görevleri verilmektedir. Kaldı ki, henüz Türkiye Türkçesi (=TTk.) gramerlerindeki zaman ve kipler de, doyurucu açıklama ve sınıflandırmalara kavuşturulmuş sayılamaz.

Bizim bu bildiriye gündeme getirmeye çalıştığımız ETTk.de “İSTEK KİPİ” meselesi de, henüz TTK. gramerlerde de doyurucu açıklamalara kavuşmamış konulardandır. Bu yüzden, ETTk. dilbilgisinde “İSTEK KİPİ” için önereceğimiz sınıflandırmaya girmeden önce, kısaca TTK.’deki “İSTEK KİPİ” sorunumuza değinmek istiyoruz. Bu konu ile ilgili olarak, özellikle, Türk Dil Kurumu’nun 1993 yılında düzenlediği “Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı”nda A. B. Ercilasun’un sunduğu bildiri ve o bildiri çerçevesindeki tartışmalar önemli bir yer tutar¹. Konumuz o tartışmaların bütünü ile ilgili değilse bile, bazı açıklamalar, bildirimizdeki görüşlerimize destek mahiyetindedir. Bizim bazı düşüncelerimiz ise o bildiriye verilmek istenenlerle uyuşmamaktadır. Biz, orada tartışılan konulara tekrar girmeden, özellikle ETTk.’deki kullanımların belirlenmesini amaç edindik.

Türkçede, “Dilek-İstek” başlığı altında 4 kip incelenmektedir. Dilbilgisi kitaplarımız, bunları:

	dilek-şart	gereklilik	istek	emir
1. teklik	otur-sam	otur-malıyım	(otur-ayım)	(otur-ayım)
2. teklik	otur-san	otur-malısın	otur-asın	otur-Ø (otur-un)
3. teklik	otur-sa	otur-malı	otur-a	otur-sun
1. çokluk	otur-sak	otur-malıyız	(otur-alım)	(otur-alım)
2. çokluk	otur-sanız	otur-malısınız	otur-asınız	otur-un (otur-unuz)
3. çokluk	otur-salar	otur-malılar	otur-alar	otur-sunlar

şeklinde sınıflandırır.

Yukarıdaki tabloda yer alan “dilek-şart” çekimindeki -sA eki, “şart” bildirdiği durumlarda asıl cümlemin yüklemi olamaz. Bu yüzden, “-sA ekinin şart bildirdiği durumlarda,

* AKÜ. Uşak Fen-Edebiyat Fakültesi

¹ Ahmet Bican Ercilasun, *Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine*, “Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.61-72

KİP DEĞİL, ZARF-FİİL ÖZELLİĞİ TAŞIDIĞI ve bu yüzden de gramerlerimizdeki kip başlığı altından çıkarılıp zarf-fiiller konusuna sokulması gerektiği düşüncemizi daha önce yazmıştık².

Kipler bahsimizdeki bir diğer tartışma, -(y)AyIm / -(y)AlIm ekleri üzerinedir. Kimi dilcilerimiz, **otur-ayım** yapısındaki -(y)AyIm ekini “EMİR” kipi, kimileri ise (birinci kişi kendi kendine emredemez düşüncesinden hareketle), “İSTEK” kipi başlığı altında inceler³. “-(y)A + kişi” (**-ayım / -asın / -a; -alım / -asınız / -alar**) çekiminde, emir midir istek midir diye, yalnızca birinci kişi çekimleri tartışılır. Oysa, burada tartışılması gereken asıl konu, -(y)A ekinin 2. ve 3. kişi çekimleridir: Türkiye Türkçesinde

2. teklik kişi	otur-asın	başla-yasın	ver-esin
3. teklik kişi	otur-a	başla-ya	ver-e

gibi çekimler “yazı dili”nde gerçekten de yaygın olarak kullanılmakta mıdır? Yani,

**Türkiye Türkçesinin standart ve karakteristik
“2. ve 3. kişi istek kipi çekimleri”,
-(y)AsIn / -(y)A
şekilleri ile mi yapılır?**

Bu sorunun cevabını kendi kendimize şu soruları sorunca bulabiliriz:

- “Asıl cümlenin yüklemi “istek 2. teklik kişi” (yani, gramerlerimize göre **-asın** eki) ile çekimlenmiş cümleler kurunuz.”
- “Asıl cümlenin yüklemi “istek 3.teklik kişi” (yani, gramerlerimize göre **-a** eki) ile çekimlenmiş cümleler kurunuz.”

Görülecektir ki, **otur-asın / otur-a ; ver-esin / ver-e** gibi yüklerle çekimlenmiş cümleler kurabilmek oldukça güçtür. Bu yapılarla kullanılacak örnekler, halk ağzına, deyimlere ve tarihî lehçelere uygun olsa bile, standart yazı dilimize yabancı olacaktır⁴.

İkinci teklik kişi istek kipi için **otur-asın** gibi bir çekimi kullanmadığımızı göre:

1. **otur-asın** yapısındaki -(y)AsIn ekini dilbilgisi kitaplarımızın “İSTEK” bahsinde buldurmamız doğru mudur?
 - Bizce, **otur-asın** yapısındaki -(y)AsIn ekini dilbilgisi kitaplarımızın “İSTEK” bahsinde buldurmamız doğru değildir.
2. **otur-** fiilini “istek kipi 2. kişi” ile çekimleyememekte miyiz?
 - Her ne kadar **otur-asın** diye bir “istek kipi 2. kişi” çekimi olmasa bile, yine de biz Türkçemizde “**otur-**“ fiilini “2. teklik ve çokluk kişiler”den İSTEYEBİLMEKTEYİZ. Bu durumlarda, 2. kişiye istek bildirmek için, gramerlerimizde “emir” diye verilegelen: **otur - Ø / otur - un** çekimleri kullanılmaktadır.

Bizce, Türkiye Türkçesi gramerlerinde “emir” ve “istek” için iki ayrı çekim verilegemesi, hem şekil, hem de fonksiyonları açısından doğruyu tam yansıtmamaktadır. Şekil açısından bakarsak, **otur-asın / otur-a** gibi çekimler, yazı dilimizin gerçek istek kiplerini yansıtmamaktadır (Birinci kişi **-ayım / -alım** zaten tartışmalıdır). Fonksiyon açısından ise, zaten

² Gülsevin, Güner, “Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine”, Türk Dili sayı 467, Kasım 1990, s.276-279

³ Konu ile ilgili geniş tartışma ve kaynaklar için, bkz. Ercilasun, a.g.m.

⁴ Halk ağzında, deyimlerde geçen kullanışlar dışında, çok seyrek de olsa **-asın** ekine rastlanabilir: “*Olayın bu şekilde bitmeyeceğini bil-esin.*” “*Bil-esin ki bu olay burada bitmez.*” gibi. Bu örneklerde de hep aklımıza BİL-fiilinin çekimi gelmektedir. **-esin** ekini alınca da, zaten istekten ziyade “emir” fonksiyonu taşımaktadır.

“istek” görevinde, çoğunlukla ve sıklıkla, **otur-Ø / otur-un / otur-sun** gibi, “emir kipi” başlığı altında verilegelen ekler kullanılmaktadır.

otur-Ø / otur-un / otur-sun gibi yapılar, aslında “İSTEK” bidirir. İsteğin derecesine göre , bu, “EMİR”, “DİLEK”, “TEMENNİ”, “DUA” vs. şeklinde karşımıza çıkar.

- *Bırak beni hürriyetime kavuşayım.*
kavuşayım: istek (yapılmasını kendi adıma 2. kişiden isteyen ben'im)
bırak : istek (yapılmasını 2. kişiden isteyen ben'im; burada bir emir söz konusu değil)
- *Bırak çocuğu hürriyetine kavuşsun.*
kavuşsun : istek (yapılmasını 3. kişi adına 2.kişiden isteyen ben'im)
bırak : emir (yapılmasını 2. kişiden isteyen ben'im)
- *Derhal benim yanuma gelsin.*
gelsin : emir (yapılmasını 3. kişi için 2. kişiden isteyen ben'im)
- *Benim çayım açık olsun.*
olsun : istek (yapılmasını 3. şey ile ilgili olarak 2. kişiden isteyen ben'im)

Aynı ek, hem emir, hem istek, hem gereklilik vs. bildirebilmektedir. Bunların farklı fonksiyonlar ifade edebilmesi, ancak;

- cümledeki diğer kelimelere
- kişiler arasındaki hissî ve hiyerarşik ilişkilere
- vurgu ve tonlamaya
- isteğin gerçekleşmesi için gereken zamana
- isteğin derecesine
- isteğin gerçekleşmesi için müsamaha ve mecburiyete,

göre değişmektedir.

İNCELEME :

Bugün "Dilek-İstek Kipleri" başlığı altında verilegelen **"Emir", "İstek", "Dilek-Şart" ve "Gereklilik" kiplerini**, ETTK.'de, fonksiyonları itibarı ile ayrı ayrı müstakil şekillerde gösterebilmek oldukça güçtür. Bu kiplerin hepsinde "bir şeyin yapılmasının, *ben* tarafından istenmesi" vardır. **ETTK.'de, tek bir şekil, hemen hemen bütün tür ve derecelerde istek bildirebilmektedir.** Yani aynı ek hem dilek-istek, hem emir, hem tavsiye yolu ile gereklilik, hem temennî vs. göstermek için kullanılmıştır.

Bu fonksiyon çoklukları, günümüz Türkçesine gelindikçe belirli eklerde yoğunlaşmış ve koyulaşmıştır. TTK.'de '*nispeten*' emir (veya istek) için ayrı ek, gereklilik için ayrı ekten bahsedilebilir. Ancak, ETTK.'de her kip için ayrı ayrı ekler göstermek mümkün değildir.

Bu yüzden, gramerlerimizde "Dilek-İstek Kipleri" başlığı altında "Emir", "İstek", "Dilek-Şart" ve "Gereklilik" diye ayrı ayrı verilegelen şekilleri, ETTk.'de "İstek Kipi" adı altında birleştirip incelemeye çalıştık. İlk bakışta, buna, '*bir kip için birden çok şekil bulunmamalıydı*' diye itiraz edilebilir. Ancak, sadece 'Gelecek Zaman' için, “-(y)A; -(y)AsI; -(y)IsAr; -(y)AcAK; -dAçI; -sA gerek” olmak üzere beş ayrı ek kullanıldığı düşünülürse, vermeye çalıştığımız yeni tasnif makul karşılanabilir, kanısındayız.

İ S T E K K İ P İ

Şu fonksiyonlarda kullanılır:

- a. Dilek-istek bildirir.
- b. Emir bildirir.
- c. Gereklilik bildirir ('*gerek (kim) ... -(y)A'* yapısında olanlar).
- ç. İstek yolu ile gereklilik bildirir.
- d. Dua yolu ile istek bildirir.
- e. Yalvarma yolu ile istek bildirir.
- f. Temenni bildirir.
- g. Tavsiye bildirir.
- ğ. Tavsiyede gereklilik bildirir (özellikle ne soru kelimesi ile birlikte kullanılınca) .
- h. Emir yoluyla gereklilik bildirir.
- i. '*-mAk için ...'* anlamında maksat bildirir ('ki' ile bağlanan veya bağlanması gereken birleşik cümlelerde).
- j. Tercih bildirir.
- k. Serbestlik verildiğini bildirir.
- l. Müsaade-icâzet bildirir.
- m. Serzeniş yolu ile yönlendirme bildirir.

Aşağıda sıralanan eklerin herbiri, yukarıdaki fonksiyonların hemen hemen hepsi için de kullanılabilir.

1. - (y) A

a. Dilek-istek bildirir

1. kişi teklik **-(y)AvAn / -(y)AvAm / -(y)Am / -(y)AyIn / -(y)AyIm**
 - süçü içevem süçü delü **olavam** delü /nem var **verem** yele sini **dutavam** bir gün (SV.8,3); işid imdi saña vasfın **diyeyin** / işidicek çu dirsın ben **gideyin** (EMŞer.198); kan yiyici cân alıcı zâlimün cevrenden **kurtaram** (Kelile.38r); merhem idüp gözüme **uram** (Tıb.Neb.83b.11-12); **varayın** ben de bugday **işleyeyin** / anda yaylayup anda **kışlayayın** (Harname.91); ben eyitdüm bir igne yurdusı kadar delükden **bakayın** didüm ve bakdum (MC.48a.5); ol denizün balıkların süreyin anuñ agzına **biragayım** (MC.29b.13);
1. kişi çokluk **-(y)AvUz / -(y)AlUm**
 - döndiler yehûdiye söylediler / ko anı biz **öldürevüz** didiler (ŞH.Yus.7,2); kanatlanup uçalum külli hevesden **geçelüm** / 'ayn-ı selvândan **içelüm** kuds-i mübârekdedür (EMŞer.377); bir zamân **yatalum uyuyalum** / uyanuban halvâyı biz **yyielüm** (Aş.Paş.Hik.21); eyitdi ilâhî bizi ol tag üzere agdur **görelüm** ne var (MC.60a.3)
2. kişi teklik **-(y)AsIn**
 - hemîşe saltanat tahtında pâdişâh **olasın turasın** didiler (MC.31a.7); iy şâh hoş olıcak oğlan bulunur didi oğlına kıy tâ ki hoş **olasın** (KVz.19a.5)
2. kişi çokluk **-(y)AsIz**
 - esen kaluñ gönüldük hayr ile biz / nasîb ola **varasız** dahı hem siz (EMŞer.184); vasiyyet kıldum kim ben öliceğ bu toprağı balçık **idesiz** ol balçıkdan bir kerpüç **idesiz** başum altında **koyasız** (MC.5b.9-10)
3. kişi teklik **-(y)A**

- anı tanrı 'aşkına kılıgıl revâ / hak zamâne şerrini senden **sava** (Vrk.Glş.21,13,1171); altundan burun **düze** kim cerâhatı kokmaz onulur didi (Tıb.Neb.67b.14-15); ol gice tâ'at idem hak te'âlâ günâhlarum **yarlıgaya** (MC.81b.12)

3. kişi çokluk **-(y)AlAr**

- yine işit resûlün hâlin iy cân / o kâfirler dilerler **dökeler** kan (EMŞer.135); k'ideler togru yollara irşâd / **bildüreler** nedür salâh u fesâd (Harname.7)

b. Emir bildirir

2. kişi teklik **-(y)AsIn**

- hak te'âlâ eydür yâ muhammed hâcetüm oldur kim benden çok nesne **dileyesin** (MC.39b.10)

c. Gereklilik bildirir ('gerek (kim) ... -(y)A' yapısında olanlar)

1. kişi teklik **-(y)Am**

- ammâ ben bu ılanı **gerek** bâgubân eliyile **öldürem** (Mrzb.22a.8)

1. kişi çokluk **-(y)AvUz / -(y)AlUm**

- **gerek ki** aña ölince **tapavuz** / yaramazlık kapusun yapavuz biz (Işk.8526)

2. kişi teklik **-(y)AsIn**

- çün gönül murâdı hâsıl olmaga yüz dutduñ **gerekdür kim** sâbit kadem **olasın** (Mrz.31b.6); **gerek kim** beni hazrete **kavuşdurasın** (MC.11a.3)

2. kişi çokluk **-(y)AsIz**

- **gerek kim** ferrûha **gösderdesiz** yüz / ola zâhirde bir ü ma'nîde yüz (Işk.8526);

3. kişi çokluk **-(y)A**

- bu benî âdem **gerek** hâlin **bile** / tanrıya yalvarmak nedür yolın bile (Aş.Paş.Grb.159,5); pes pâdişâh **gerek kim** tanrı buyrugına **uya** ve kur'âmı îmân **idine** (Kelile.42r); bir kişi vezîr idinmek **gerek kim** anda iki haslet **ola** (KVz.25b.10)

ç. İstek yolu ile gereklilik bildirir

2. kişi teklik **-(y)AsIn**

- yûsuf kavlinde mâl yidi bâre **idesin** üç bâre arslıka **viresin** ve oğlına **viresin** (Feraiz.64a.544)

2. kişi çokluk **-(y)AsIz**

- ammâ sizden dilerem kim benüm vasiyyetüm **saklayasız** ve **bilesiz** kim yigrek gül gönül gülîstânında açılır (Mrzb.7b.1)

d. Tavsiyede gereklilik bildirir (özellikle ne soru kelimesi ile birlikte kullanılınca)

1. kişi teklik **-(y)AvAn / -(y)AvAm / -(y)Am / -(y)AyIn / -(y)AyIm**

- göñli dilemez ben **ne ideven** / câni dartmaz ben **ne ideven** (SV.17,1); uş **ne kılayın** ve kalanın **ne eyleyeyin** (MC.77a.3); ilâhî alnında **ne yazayın** didi (MC.49b.6); aydur yâ baba **ne kılayum** (Behc.1,112)

2. kişi teklik **-(y)AsIn**

- resûl mihrâbı andadur **göresin** / namâz kılup aña yüzün **süresin** (EMŞer.274); iki 'âlem eger sinüh olursa / **koyasın** 'âlemi anı **dutasın** (SV.25,3); gün bu gündür kim tâ'at 'ibâdetile **geçüresin** (MC.65b.8)

2. kişi çokluk **-(y)AsIn**

- veled aydur ki binden gey işidüh /anuñçün siz **bile siz** kim ögür siz (SV.24,9)

e. Emir yoluyla gereklilik bildirir

2. kişi çokluk **-(y)AsIz**

- tâ ola kim **sakinasız** yimekten içmekden cimâ' itmekden dahı tañrıdan **korkasız** (MC.71b.4)

f. '-mAk için ...' anlamında maksat bildirir ('ki' ile bağlanan veya bağlanması gereken birleşik cümlelerde)

1. kişi çokluk **-(y)AvUz / -(y)AlUm**

- yâhûz katına varavuz **ki** bundan çâre **soravuz** (Mrzb.55b.13); yâ mûsâ bize tañrıyı 'ayân göster biz saña **inanalum** (MC.36b.13)

2. kişi çokluk **-(y)AsIz**

- anlara muhâlefet eylemeñ kim soñra peşimân **olmayasız** (MC.99b.3)

3. kişi teklik **-(y)A**

- dillerinden kesdiler hep sözleri / tâ kim uyhuya **vara** gözleri (Aş.Paş.Hik.25); bular çok zârılık kıldılar ve minnet getürdiler buları **daşıya** (Kelile.35r); hak te'âlâ hazretine nice tâ'at kılam kim tevbemi kabûl **ide** (MC.90b.11)

g. Tercih bildirir

1. kişi teklik **-(y)AvAn / -(y)AvAm / -(y)Am / -(y)AyIn / -(y)AyIm**

- senüh etühden ogul **yyeyin** mi yohsa sası dinlü kâfirüh döşegine **gireyin** mi agah kazanuñ nâmûsını **sıdurayın** mı (DKor.D.53,4-5); hurmâ yeyicek sol yan dişümle **çeyneyem** (Tıb.Neb.47b.16)

ğ. Serbestlik verildiğini bildirir

2. kişi teklik **-(y)A sen**

- **gele sen** bunda saña neñ garazum yok işidür sen / kala sen anda yavuzdur yalnız kanda kalur sen (Mev.1,1)

h. Müsaade-icâzet bildirir

3. kişi teklik **-(y)A**

- hakkıyla ne iderse fermân şâhuñ **ola** (KVz.5b.17)

2. - s A

Şart bildirdiği sürece esas cümlelerin yüklemi olamayan ve bu yüzden bir kip özelliği taşımayan **-sA** eki, sadece dilek-istek bildirdiği örneklerde asıl cümlelerin yüklemi olabilmektedir.

a. Dilek-istek bildirir

1. kişi teklik **-sAm**

- gümüştenden elli kandili gör anda / gücüm yitse **iletsem** anı ben de (EMŞer.58); dedüm yâra kim dudagunı **emsem** / dedi dervîşe la'l olur mı emsem (Mec.Nez.108a.1); gönlinden geçdi kim 'acabâ 'arşun ululuğu ne kadar ola **uçsam görsem** diyü (MC.11a.12)

1. kişi çokluk **-sAvÜz**

- gamzenün zahmın görüp yolunda yüz **döndürsevüz** / hiç amân verme ki senden tîg u bizden başlar (Mec.Nez.178a.3)

3. kişi teklik **-sA**

- kamu muhammed ümmetine okısa bizni du'âdan **unutmasa** inşaallah (Feraiz.60a.18);

b. Gereklilik bildirir ('-sA gerek' yapısında olanlarda)⁵

1. kişi teklik **-sAm**

- senünle meşveret **kılsam gerekdür** / bu derde çâreler **bulsam gerekdür** (Işk.3565)

2. kişi teklik **-sAη**

- bir kaç haslet birle ârâste **olsaη gerek** (Mrzb.64b.14)

3. kişi teklik **-sA**

- müslümânım diyen kişi şartı nedür **bilse gerek** / tañrınun buyruğın tutup beş vakt namâz **kılsa gerek** (Yun.Em.80,1)

3. KİŞİLER İÇİN ÖZEL EKLERLE YAPILANLAR

A. -g ı l⁶

2. kişi teklik

a. Dilek-istek bildirir

⁵ “-sA gerek” kalıbı, aslında, Eski Türkiye Türkçesinde “gelecek zaman” için kullanılan bir yapıdır. Bergamalı Kadri (a.g.e. s.20-21) bu ekin gelecek zaman ifade ettiğini bildirmiştir. “Gereklilik” için de kullanılır.

⁶ Bu şeklin emir eki değil, "pekiştirme morfemi" olduğunu O.F. Sertkaya açıklamıştır (I. Uluslar Arası Türk Dili Kongresi, Türk Dil Kurumu, Ankara Eylül 1988 , tebliğ).

- aytdum iy pertev-i hak **duygıl** elüm / hod ne el var ne ayak **duygıl** yolum (Aş.Paş.Grb.175,11); bizi **dinlendürgil** ve kaygumuzu **gidergil** (Kıs.Enb.107); başa dübeyle zahmeti için devâ **buyurgıl** (Tıb.Neb. 57b.2-3)

b. Emir bildirir

- beg eyitdi **eyitgil** (MC.33a.12); **vargıl otlagıl** didi devecük durdı gitdi (T.S.)(Yüz.Ha.264)

c. Duâ yoluyla istek bildirir

- kaçan abdest için eline bardak alsa ol dahı hâl dilile eydür ilâhî bu kuluña uçmak bardakların rûzî kıl dir ve kaçan abdest alsa ol su dahı du'â kılur hâl dilile eydür bu kuluñı kılduğı günâhlardan **arıtgıl** pâk eyle dir ve kaçan namâza tursa ol mescid dahı hâl dilile du'â kılur eydür ilâhî bu kulunuñ sinini **nûrlandurgıl** (MC.69a.4-9)

ç. Tavsiye bildirir

- imdi gel 'akluñı der gendüzüñe / fikr idüben **bagıl** gözüñe (Aş.Paş. Grb.17,6); anı **algıl** dahı talak yirine **baglagıl** andan sonra bir hokkaya **koygıl** agzını **berkitgil** (Tıb.Neb.49b.15-17)

d. Tavsiye yolu ile gereklilik bildirir

- eger nâm ister isen âhiretde / **yidürgil** hak yolına dünyâda nân (Çrh. 15); ve dahı kibr ü kîn **eylemegil** kim halk senden yigrenmesünler (MC.28b.7)

B. (- Ø)

2. kişi teklik

a. Dilek-istek bildirir

- kerem **göster** ki sultân-ı keremsin / kadem kıl rence kim kademsin (Hus.Şir.2935); tersâ didi ilkin sen **di** gördüğüñ (Aş.Paş.Hik.30); iy kişi **ko** beni gendü hâlüme (MC.87b.1);

b. Emir bildirir

- bir sâlih kişi bir câriye satun aldı meger ol câriye zâhidlerdendi efendisi eyitdi iy câriye bu gün **yun arın** (MC.58a.3)

c. Duâ yolu ile istek bildirir

- bizümle cümle îmân ehline hem / **rahmet eyle** bu dilde kalmasun gam (EMŞer.332); aydana ve diñleyene yazana / **rahmet eyle** yâ ilâhî rabbenâ (Aş.Paş.Grb.306,39); ilâhî bu mü'min kula uçmak döşeklerinden rûzî **kıl** dir (MC.68b.12)

ç. Tavsiye bildirir

- imdi gel 'akluñı **der** gendüzüñe / fikr idüben **bagıl** gözüñe (Aş.Paş.Grb.17,6)

d. Tavsiye yolu ile gereklilik bildirir

- sini aldar bu dünyâ bîhaber sen / sözüm **işit** öğüdüm dut top elden (Çrh.24)

C. - (U)η ~ - (U)ηUz

2. kişi çokluk

Aslında **-(U) η** eki 2. çokluk kişiyi göstermek için yeterlidir. Ayrıca **-(U)ηUz** şeklinde genişletilmesi, saygı ve incelik ifadesi kazandırmak için olmalıdır. Bu yüzden, **-(U)ηUz** kullanılışında, emir fonksiyonu beklenemez.

a. Dilek-istek bildirir

- halvâ geldi ortaya oturdılar / cuhûd eyder **işidün** göñül ne diler (Aş.Paş.Hik.18)

b. Emir bildirir

- **varuñ avlañ getürün** kurdı ele / yohsa teñriden gele size belâ (ŞH. Yus.11,3); iy firîşteler kullarumuñ bu ni'metlerine ve sa'âdetlerine nazar **eylen** dahı dünyâdaki hâlûhe **bakuñ** (MC.96a.9-10); aydur mere bâzîrgânlar **varuñ** iklîm iklîm **aran** (DKor.D.94,12)

c. Yalvarma yolu ile istek bildirir

- biz karañu sîn içinde yalnızuz garîb miskîn dermânde ve 'âciz kalmışuz bizi **esirgenüz** ve bizüm mâllarumuzdan hayr u ihsân ve sadak virmek elümüzden gelmez bârî bizi hayr du'âyıla **añuñuz** dirler (MC.77b.9-11)

ç. Tavsiye bildirir

- birbirîñüzden **ayrılmañ** (Mrzb.8a.7); iy yârenler bu demün kadrün **bilün** / günde yüz biñ gez haka şükürin **kılun** (Aş.Paş.Vsf.32); kaçan aşuñuza siñek düşse oña **baturuñ** andan çıkarup **bıraguñ** (Tıb.Neb.103a.1-2)
- kaçan aşuñuza siñek düşse aña tamâm baturuñuz iki kanadın bile andan çıkarup yabana **atuñuz** (Tıb.Neb.91a.6-8)

d. Tavsiye yolu ile gereklilik bildirir

- **koñ** savaşı siz bugün şeytân başını **dögün** / süd bigi u bal bigi hoş **karluñ** bir bir ile (SV.3,10)
- tañrıdan **utanuñuz** kim ölüm ihen yakındur (MC.98b.12);

e. Serbestlik verildiğini bildirir

- iy mü'minler **yıñüz** kim halk toyduğı vaktın siz aç olurduñuz (MC. 76a./)

D. - sUn / - sUnlAr

3. kişi teklik **-sUn**

a. dilek-istek bildirir

- yine bitî yazdı atasına biz bu işi bitürinçe atam sü dirsün bagdâza **salsun** (Behc.108); 'ışk hod ilçi dürür gelür saña / dir aña 'âşık olan **gelsün** baña (Aş.Paş.Fkr.12)

b. temenni bildirir

- bırakdılar yûsufî derin kuyu / kesdiler urganını **ölsün** diyü (ŞH. Yus.7,12); hak kazâdan **beklesün** dâ'im sizi (Vrk.Glş.9,27,508); yene katlanımadı eyitdi gözünü kör **olsun** dostlarım beni götürüp uçdıgı-yiçün didi (Kelile.52r); aydıvirgil kim tenri saña rahmet **kılsun** (Kıs. Enb.107); baña bir öğüt vir azacuk **olsun** (MC.98b.3)

c. tavsiye yolu ile gereklilik bildirir

- kelime gerek ki diri kala ölmeye cânı / bu yola **gelsün** ü **görsün** binümle ol yüzi (SV.10,11); dilerse ki dükeli halkdan güçlü ve kuvvetlü ola hak te'âlâya tevekkül **kılsun** didi (MC.98a.11)

3. kişi çokluk -sUnlAr

a. emir bildirir

- hak te'âlâ eyitdi bu dört ayı oruc **dutsunlar** (MC.54a.13); ol gögün firîşterleri baña vasiyyet itdiler kim yâ muhammed eyitgil ümmetünçe kim hacâmet idici **olsunlar** (Tıb.Neb.80a.19)

b. dilek-istek bildirir

- tâ ki meydân ötesinde uzadı / bürke **kazsunlar** hoş anı düzedü (Vrk. Glş.11,15-601); şeyh eyitdi iy şâh buyur bir legençe getirüp suyıla **toldursunlar** (KVz.9a.4)

c. tavsiye yolu ile gereklilik bildirir

- yâ mûsâ öğütte kullarım bir iş **işlesünler** kim ben anları uçmaga givürem (Metin15,3); bizüm ardumuz basmaga gelürler leşkerlerin onı biz gelince pusıdan **çıksunlar** (KVz.29b.14)

ç. müsaade-icâzet bildirir

- üçer gün tahta geçüp pâdişâhlık **eylesünler** hüküm hükümât ellerinde olsun ne dilerse **eylesünler** (KVz.21a.5)

E. -sAŋA(nA)

2. teklik kişi

Bu ek, ETTk. araştırmalarında yer almaz. XVI. yüzyıl dilcilerinden Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l-'Ulum adlı eserinde, önce -sAŋa, daha sonra da -sAŋanA eklerini şöyle verir⁷:

“ve dahı vakt olur ki emr-i hêzırı bir yüzden dahı isti'mel eylerler; Ğhirin hareketlü ise hareket üzre, sêkin ise sükun üzre ibkê eyleyüp bir 'sAŋA' lafzın Ğhirine ziyêde eylerler; **bil-seŋe**, **oku-saŋa** gibi. kazêlik bunıñ gibilerden murad SERZENİŞDİR, ya'ni BAŞA KAKMAKDUR, yêhud ARZDUR; ARZ ve TEVBİH ma'nası yukarıda beyen olundu” (orijinal metin 43-44)

“ve dahı emr-i hêzır bir yüzden dahı isti'mel eylerler, **bil-seŋene** gibi, **oku-saŋanA** gibi. kezêlik bundan bir murad eylerler, ya'ni SERZENİŞ kasd eylerler, MÜBALAGA tariki üzre” (orijinal metin 47)

ETTk. metinlerinde tespit edebildiğimiz örnekleri şunlardır:

⁷ Bergamalı Kadri (yayımlayan Besim Atalay), “Müyessiretü'l-'Ulum”, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1946, s. 31-33

a. Serzeniş yolu ile yönlendirme bildirir.

- ne kılupdur oğlanlar işbu saña / bunları öldürmegi terk **itseŕe** (DMH.6a.6)
- budak eydür bunda lēf urup ne gürlersin, çün er dilersin varup babanı kēfir elinden **kurtarsaŕana**, on altı yıldur kēfir elinde dutsakdur didi (DKor.D.87.1)

İSTEK KİPİNİN HİKAYESİ

-(y)A (i-)d+kişi

1. kişi teklik -(y)A (y~i-)dUm

- ilâhî üzerüme kocam hakkı olmasadı gündüz dahı saña 'ibâdet **ideydüm** gice vü gündüz senün kulluğunđa **olaydum** (MC.10b.12)

1. kişi çokluk -(y)A (y~i-)dUK

- kâlu belâ dinmedin kadimde **bileyidük** (Yun.Em.24,4)

2. kişi çokluk -(y)A (y~i-)dUŕUz

- nolayıdı benüm ivüme bir lahza **bakayıduhuz** (DKor.D.9,1)

3. kişi teklik -(y)A (y~i-)dI

- peygamber gibi kişi bizüm dahı atamız **olaydı** (MC.88a.8)

3. kişi çokluk -(y)AIAr (i-)dI

- **bidüreydüm** halâyıka söz ile / görelerdi yaratganı göz ile (SV.İbt.79)

S o n u ç : Bugün "Dilek-İstek Kipleri" başlığı altında verilegen "Emir", "İstek", "Dilek-Şart" ve "Gereklilik" kiplerini, ETTK.'de, fonksiyonları itibarı ile ayrı ayrı müstakil şekillerde gösterebilmek oldukça güçtür. Bu kiplerin hepsinde "bir şeyin yapılmasının, *ben* tarafından istenmesi" vardır. ETTK.'de, tek bir şekil, hemen hemen bütün tür ve derecelerde istek bildirebilmektedir. Yani aynı ek hem dilek-istek, hem emir, hem tavsiye yolu ile gereklilik, hem temennî vs. göstermek için kullanılmıştır. Bu fonksiyon çoklukları, günümüz Türkçesine gelindikçe belirli eklerde yoğunlaşmış ve koyulaşmıştır. TTK.'de '*nispeten*' emir (veya istek) için ayrı ek, gereklilik için ayrı ekten bahsedilebilir. Ancak, ETTK.'de her kip için ayrı ayrı ekler göstermek mümkün değildir.

ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İSTEK KİPİ

	-(y)A	-sA	-GII	-sAŕA / -sAŕAnA	HİKAYESİ
1.teklik	- (y)AvAn - (y)AvAm - (y)Am - (y)AyIn - (y)AyIm	-sAm	-----	-(y)A (y~yI)dUm
1.çokluk	- (y)AvÜz - (y)Alum	-sAvÜz	-----	-(y)A (y~yI)dUK
2.teklik	- (y)AsIn	-sAŕ	-GII - Ø	-sAŕA -sAŕAnA

2.çokluk	-(y)AsIz	-(U)η -(U)ηUz	-----	-(y)A (y~yI)dUηUz
3.teklik	-(y)A	-sA	-sUn	-----	-(y)A (y~yI)dI
3.çokluk	-(y)AlAr	-sUnIAr	-----	-(y)AlArdI

TARANAN METİNLER VE KISALTMALARI

- **(Aş.Paş.Grb.)** Aşık Paşa, Garib-name
- 📖 S. Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri I*, DTCF.Yay.9, Ankara 1977 (3.basım) s.259-273.
- **(Aş.Paş.Hik.)** Aşık Paşa Hikaye
- 📖 A.S.Levend, "Aşık Paşa'nın İki Mesnevisi Daha, Hikâye ve Kimya Risâlesi", TDAY 1954, s.265-276.
- **(Aş.Paş.Vsf.)** Aşık Paşa , VASF-hal
- 📖 A.S.Levend, "Aşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevisi, Fakir-name ve VASF-hal", TDAY 1953, s.205-255
- **(Behc.1)**: Behcetü'l-hada'ik fi Mev'izetü'l-hala'ik, 1
- 📖 S.Buluç, "Behcetü'l-hada'ik fi Mev'izetü'l-hala'ik'ten Örnekler", TDED VII/1-2, 1956, s.17-74
- **(Çrh.)** Ahmet Fakih, Çarhname
- 📖 M. Mansuroğlu, *Ahmet Fakih, Çarhname*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1956
- **(DKor.D.)** Dede Korkut Hikâyeleri, Dresten nüshası
- 📖 M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı, (Metin-Sözlük)*, İstanbul 1986, Ebru Yayınları (3.basım)
- **(DMH.)** Dasitan-ı Maktel-i Hüseyin, Meddah Şazi
- 📖 (YAZMA: Süleymaniye Kütüphanesi Arşiv Numarası 805; Mikrofilm ve Fotokopi Servisi, Fotokopi No: 69)
- **(EMŞer.)** Ahmet Fakih, Evsafı Mesacidi's-Şerife
- 📖 H. Mazioglu, *Ahmet Fakih, Kitabı Evsafı Mesacidi's-Şerife*, TDK. Ankara 1974
- **(Feraiz)** Feraiz Kitabı
- 📖 Ş. Tekin, "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi ve Türk Dili Tarihinde 'olga-bolga' Sorunu", TDAY 1973-1974, s.59-157.
- **(Harname)** Harnâme
- 📖 F.K. Timurtaş, *Şeyhi'nin Harname'si*, İstanbul Üniversitesi Yayınları İstanbul 1971.
- **(Hus.Şir.)** Husrev ü Şirin
- 📖 F.K. Timurtaş, *Şeyhi ve husrev ü Şirin'i (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları İstanbul 1980.
- **(İşk.)** İşk-nâme
- 📖 S. Yüksel, *Mehmed, İşk-nâme*, DTCF.Yayınları Ankara 1965
- **(Kelile)** Kelile ve dimne
- 📖 S. Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri I*, DTCF.Yay. Ankara 1977 (3. basım) s.274-291.
- **(Kıs.Enb.)** Kısasu'l-Enbiya
- 📖 N.Haciminoğlu, "Sa'lebi'nin Kısasu'l-Enbiyasının Tercümesi Üzerinde Bir Gramer Denemesi", TDED, XI, 1961, s.47-66.
- **(KVz.)** Kırk Vezir Hikâyeleri
- 📖 G. Gülsevin, *Kırk Vezir Hikâyeleri*, DTCF. Türk Dili Bölümü Bitirme Tezi, Ankara 1983.
- **(MC.)** Ahmed-i Dâ'i, Miftâhu'l-Cenne
- 📖 G. Gülsevin, *Ahmed-i Dâ'i, Miftâhu'l-Cenne (Metin-Dil Özellikleri-Dizin)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Eğitimi Bilim Dalı Doktora Tezi, Malatya 1989, C.I-II, VIII+929 s.
- **(Mec.Nez.)** Mecmu'atü'n-Nezâir
- 📖 M. Canpolat, *Mecmu'atü'n-Nezâir*, TDK.Yay. Ankara 1982
- **(Mev.1)** Mevlana Celaleddin Rumî, 1.
- 📖 M. Şerafeddin, "Mevlana'da Türkçe Kelime ve Türkçe Şiirler", TM.IV, İstanbul 1934, s.161-168.
- **(Mrzb.)** Marzuban-name Tercümesi
- 📖 Z. Korkmaz, *Sadrüddin Şeyhoğlu, Marzuban-name (İnceleme - Metin - Sözlük - Tıpkıbasım)* DTCF. Yay. Ankara 1973.
- **(SV.İbt.)** Sultan Veled, İbtida-name
- 📖 M. Mansuroğlu, *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1958, s.10-17
- **(SV.I,II,...XXVIII.)** : Sultan Veled, Manzumeler
- 📖 M.Mansuroğlu, *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1958, s.30-42.
- **(ŞH.Yus.)** Şeyyad Hamza, Yusuf u Zeliha
- 📖 D.Dilçin, *Şeyyad Hamza, Yusuf u Zeliha*, İstanbul 1946.
- **(Tib.Neb.)** Ahmed-i Dâ'i, Tıbb-ı Nebevî
- 📖 Ö. Çağırın, *Ahmed-i Dâ'i, Tıbb-ı Nebevî (Metin-Dil Özellikleri-Dizin)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Eğitimi Bilim Dalı Doktora Tezi, Malatya 1992, C.I-II, VIII+929 s.
- **(Vrk.Glş.)** Dâstân-ı Varka ve Gülşâh
- 📖 H. Dolu, "Dâstân-ı Varka ve Gülşâh'ın Fiil Çekimi", TDAY 1954 (2. baskı), Ankara 1988, s.221-231
- **(Yun.Em.)** Yunus Emre Divanı
- 📖 F.K.Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, Tercüman 1001 Temel Eser, S.1 İstanbul 1972

**TDK-Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Osmanlı Türkçesi Öncesi : Eski
Türkiye Türkçesi Toplantısı, İstanbul Aralık 1999**